

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ВИКЛИКИ І ВІДПОВІДІ

За матеріалами загальних зборів Національної академії педагогічних наук України, 17 листопада, 2023 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5228>

КРЕМЕНЬ

Василь Григорович

доктор філософських наук,
професор, дійсний член
(академік) НАН України і
НАПН України, президент
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

ЛУГОВИЙ

Володимир Іларіонович

доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
перший віцепрезидент
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

САУХ

Петро Юрійович

доктор філософських наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
академік-секретар Відділення
вищої освіти Національної
академії педагогічних наук
України,
м. Київ, Україна

Анотація. Підсумовано результати загальних зборів НАПН України «Вища освіта в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України: виклики і відповіді». Зазначено основні проблеми, які постають перед вищою освітою в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України, зокрема: загроза життю і здоров'ю здобувачів вищої освіти та персоналу закладів вищої освіти; масштабні руйнування та пошкодження інфраструктури; вимушене переміщення закладів; вплив війни на контингент здобувачів вищої освіти та склад науково-педагогічних працівників; загострення проблеми забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти; труднощі провадження наукової та інноваційної діяльності; обмеження міжнародної співпраці; проблема невідповідності кваліфікацій випускників вимогам ринку праці; недостатнє фінансування вищої освіти. Для подолання окреслених й інших викликів запропоновано ключові пріоритети розвитку вищої освіти та висловлено рекомендації щодо: забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти; вдосконалення викладання і навчання; розвитку дослідницького потенціалу ЗВО в умовах відкритої науки; реалізації соціальної відповідальності ЗВО; оптимізації мережі закладів вищої освіти України; посилення інтернаціоналізації вищої освіти; розвитку університетської автономії; використання штучного інтелекту у вищій освіті, подальшого розширення внеску НАПН України у розв'язання проблем вітчизняної вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта; якість вищої освіти; викладання і навчання; акредитація й рейтингування; рівний доступ і соціальна відповідальність; цифровізація і штучний інтелект; євроінтеграція і міжнародні проекти; відкрита наука; університетська автономія; оптимізація мережі ЗВО; воєнний стан; повоєнне відновлення.

Загальними зборами Національної академії педагогічних наук України 17 листопада 2023 р. (НАПН України, 2023с) розглянуто науково-аналітичну доповідь «Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді» (Кремень, та ін., 2023), відзначено, що вища освіта, як і країна в цілому, в умовах воєнного стану постала перед надскладними викликами та необхідністю пошуку відповідей для наближення перемоги у російсько-українській війні, повоєнного відновлення та прискорення інтеграції в Євросоюз.

Виклики для вищої освіти в умовах війни пов'язані насамперед із щоденною загрозою життю та здоров'ю здобувачів і персоналу вищої освіти, масштабними руйнуваннями й пошкодженням інфраструктури, вимушеним переміщенням закладів, загостренням проблеми забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти, труднощами провадження наукової та інноваційної діяльності, обмеженнями реалізації міжнародної співпраці, проблемою невідповідності кваліфікацій випускників вимогам ринку праці, зменшенням і недосконалістю розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту.

З початком широкомасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, розпочатого 24 лютого 2022 р., доводиться мати справу з безпрецедентним збігом негативних чинників у сфері вищої освіти національного і глобального характеру. Це зумовлює потребу системного осмислення стратегії розвитку вищої освіти в нових реаліях і обґрунтування відповідних практичних рекомендацій.

З метою розв'язання актуальних проблем, знаходження відповідей на складні виклики, що постали перед вітчизняною вищою освітою, НАПН України, безумовно і повністю підтримую-

чи героїчні зусилля українського народу, його Збройних Сил під проводом Президента України В. Зеленського, Парламенту і Уряду України із захисту територіальної цілісності і суверенітету української держави, підвищення спротиву агресору, досягнення перемоги над ним та повоєнного відновлення України (НАПН України, 2022), у 2022-2023 рр. здійснила низку рішучих кроків з удосконалення своєї діяльності.

Ці кроки дали змогу своєчасно і ефективно, а головне, доцільно досліджувати різноаспектні проблеми соціогуманітарної сфери в цілому, особливо освіти, зокрема вищої, та всебічно обговорювати результати і пропонувати обґрунтовані рекомендації на загальноакадемічних методологічних семінарах і загальних зборах академії (Кремень, Луговий & Топузов, 2023).

Підвищенню дослідницької спроможності і ефективності діяльності НАПН України сприяли:

- повний перегляд у липні-серпні 2022 р. у співпраці з МОН України та за погодженням з Міноборони і Мінстратегпромом тем наукових досліджень 2022 і 2023 рр., їх спрямування на потреби перемоги та післявоєнного відновлення країни, її інтеграції в Євросоюз;
- оновлення Пріоритетних напрямів (тематика) наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023-2027 роки (НАПН України, 2023а);
- прийняття нової Стратегії розвитку НАПН України на 2023-2027 роки (НАПН України, 2023b);
- активна участь вчених НАПН України у розробленні Плану відновлення України за напрямками «Наука» і «Освіта» (2022 р.);

- участь у реалізації ініціативи МОН України 2023 р. щодо розроблення Національної стратегії освіти і науки до 2030 р. тощо.

Ці та інші заходи дали змогу ефективно дослідити стан, проблеми, перспективи та обґрунтувати рекомендації щодо актуального розвитку вищої освіти, зокрема у таких напрямках:

- забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти;
- вдосконалення викладання і навчання;
- розвиток дослідницького потенціалу ЗВО в умовах відкритої науки;
- реалізація соціальної відповідальності ЗВО, їх зв'язок з ринком праці;
- оптимізація мережі закладів вищої освіти України, утворення потужних регіональних університетів;
- посилення інтернаціоналізації вищої освіти, її інтеграція в європейські простори вищої освіти і досліджень;
- розширення університетської автономії;
- цифровізація, використання штучного інтелекту у вищій освіті;
- подальше посилення впливу НАПН України на розв'язання проблем вітчизняної вищої освіти (Кремень та ін., 2023).

Водночас системний науковий супровід розвитку вищої освіти виявляє низку принципових труднощів і прогалин, які потребують невідкладного реагування.

Необхідною є концентрована і послідовна увага на рівні державної політики до формування відсутніх у країні механізмів оцінювання (і водночас моніторингу та мотивації забезпечення і вдосконалення) якості вищої освіти, а саме системи рейтингових, класифікаційних, рамкових, асоціаційних механізмів, якими послуговуються розвинені країни і регіони світу. Відсутність або слабка присутність вітчизняних університетів у міжнародних рейтингах свідчить про недостатню конкурентоспроможність якості національної вищої освіти. До того ж, рівень якості може знижуватися у зв'язку з воєнним станом. Крім того, висока якість важлива для успішного інноваційного повоєнного відновлення країни після перемоги.

Актуальною є гармонізація національних стратегічних документів з міжнародними трендами та стратегіями щодо цифрових трансформацій у вищій освіті, зокрема широкого впровадження штучного інтелекту, задля модернізації вищої освіти в Україні (Кабінет Міністрів України, 2021).

Організаційної і управлінської підтримки потребує формування дослідницьких е-інфраструктур у вітчизняних ЗВО, розвиток потенціалу і забезпечення якості (включно з розвитком механізмів оцінювання) дослідницької діяльності на основі принципів відкритої науки.

Досягнення Четвертої цілі сталого розвитку «Якісна освіта» вимагає більшої уваги до інклюзивного й справедливого навчання впродовж життя, зокрема із здобуття якісної вищої освіти в переміщених університетах, учасниками бойових дій, особливо особами з інвалідністю, іншими постраждалими від російської агресії (Президент України, 2019; Програма розвитку ООН в Україні, 2022).

У зв'язку з цим постають нагальними проблемами соціальної інклюзії, згуртування, взаємодії, емпатії, комунікації тощо в умовах розмаїття, травм та криз українського суспільства. Пріоритетним є забезпечення психологічної та фізичної реабілітації ветеранів війни і внутрішньо переміщених осіб.

Окремих рішень вимагає завелика і подрібнена мережа ЗВО. Серед наслідків її стану — неприйнятна слабкість частини закладів, їх неготовність до впровадження реальної автономії, особливо організаційної та фінансової, неефективне використання ресурсів, низька дослідницька спроможність, нездатність ефективно долати кваліфікаційний розрив на ринку праці (Кремень, 2023; Калашнікова & Оржель, 2022).

Потребує подальшого посилення інтернаціоналізації вищої освіти, формування у науково-педагогічних працівників компетентностей з підготовки проектів міжнародної співпраці, насамперед за програмами ЄС Еразмус+ і Горизонт Європа (Інститут вищої освіти, n.d.).

В умовах обмеженості ресурсів особливо важливо вдосконалити механізми фінансування вищої освіти, зокрема формульні.

Загальні збори Національної академії педагогічних наук України **постановили**:

1. Науково-аналітичну доповідь Національної академії педагогічних наук України «Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді» і рекомендації із розв'язання проблем вищої освіти, що містяться в доповіді, схвалити.

2. Вважати науковий і методичний супровід розвитку вищої освіти в умовах війни, повоєнного відновлення країни, її євроінтеграції найважливішим завданням вчених та наукових колективів

НАПН України, який має здійснюватися у тісній співпраці з профільним Комітетом Верховної Ради України, Міністерством освіти і науки України, Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, Українським центром оцінювання якості освіти, Національним агентством кваліфікацій, Національною і національними галузевими академіями наук, Науковим комітетом Національної ради з питань розвитку науки і технологій, Спілкою ректорів закладів вищої освіти України, Національним Еразмус + офісом в Україні, закладами вищої освіти, іншими зацікавленими організаціями і установами.

3. Забезпечити науково-методологічну і методичну підтримку розроблення показників оцінювання соціальної відповідальності закладів вищої освіти. Продовжити наукові дослідження соціальної інклюзії, згуртування, взаємодії, емпатії, комунікації тощо в умовах розмаїття, травм і криз воєнного стану та повоєнного українського суспільства. Обґрунтувати відповідні зміни в освітньому законодавстві.

4. Підтримати ініціативу МОН України щодо створення умов для модернізації мережі ЗВО та її науково обґрунтованого структурування насамперед шляхом утворення потужних регіональних університетів, урахувавши європейський досвід укрупнення закладів, забезпечити науково-експертну участь вчених академії у підготовці відповідних пропозицій.

5. У співпраці з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти розробити пропозиції щодо впровадження рейтингового і класифікаційного механізмів оцінювання закладів вищої освіти з метою моніторингу і мотивації університетів до безперервного підвищення інституційної конкурентоспроможності, визначення провідних з них, зокрема для надання статусу національного закладу або дослідницького університету, розширення їх автономії. Підготувати відповідні зміни до законів України «Про освіту» і «Про вищу освіту».

6. Продовжити дослідження і розроблення ефективних рейтингових і класифікаційних методологій в освіті і науці насамперед на основі аналізу кращого світового досвіду.

7. Активізувати популяризацію серед вітчизняних закладів вищої освіти успішних практик університетів України щодо впровадження парадигми вдосконалення викладання і навчання за результатами реалізації міжнародних проєктів у рамках Європейського простору вищої освіти.

8. У взаємодії з Національним Еразмус+ офісом сприяти розвитку компетентностей наукових і науково-педагогічних працівників наукових установ та закладів вищої освіти з підготовки проєктів і проєктного менеджменту задля посилення інтернаціоналізації вищої освіти насамперед за програмами ЄС Еразмус+ і Горизонт Європа.

9. Розробити концепцію розвитку відкритої науки в НАПН України, забезпечити участь вчених наукових установ у реалізації принципів відкритої науки та запропонувати відповідні зміни до законів України «Про вищу освіту» і «Про наукову і науково-технічну діяльність».

10. Здійснити науково-методологічний супровід розроблення й оцінювання національних процедур й показників забезпечення і вдосконалення якості дослідницької діяльності на основі принципів і підходів відкритої науки.

11. Передбачити доповнення дослідницької тематики актуальними проблемами застосування технологій штучного інтелекту у сфері освіти і науки.

12. Продовжити співпрацю із Всеукраїнською громадською організацією «Український союз промисловців і підприємців», Громадською спілкою «Український дослідницький соціальний консорціум» та Національним агентством кваліфікацій з метою взаємодії та координації зусиль щодо врахування сучасних вимог ринку праці у процесі підготовки фахівців з вищою освітою та обґрунтування ефективних шляхів подолання «кваліфікаційного розриву».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Закон України «Про вищу освіту». (2014, 1 липня). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Закон України «Про освіту». (2017, 5 вересня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Інститут вищої освіти. (n.d.). *Інтернаціоналізація*. <http://surl.li/uzxy>
- Кабінет Міністрів України. (2021, 12 травня). *Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки* (438-р). <https://bit.ly/3NEj7gT>
- Кабінет Міністрів України. (2022, 23 лютого). *Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки* (286). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p>
- Калашнікова, С., & Оржель, О. (2022). Оптимізація мережі закладів вищої освіти: теоретичні особливості та практичні рекомендації. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (13), 89-129. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-89-129>
- Кремень, В. Г. (2023). Університетська мережа в Україні: необхідність модернізації: За результатами

- наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 2 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-4. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5106>
- Кремень, В.Г. (ред.), Луговий, В.І., Саух, П.Ю., Драч, І.І., Слюсаренко, О.М., Скиба, Ю.А., Жабенко, О.В., Калашнікова, С.А., Таланова, Ж.В., Петроє, О.М., Оржель, О.Ю., Регейло, І.Ю. & Набок, М.В. *Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді*: науково-аналітична доповідь. Київ: Педагогічна думка, 172 с. DOI:<https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2023>
- Кремень, В. Г., Луговий, В. І., & Топузов, О. М. (2023). Реалізація Національною академією педагогічних наук України пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5101>
- Національна академія педагогічних наук України. (2022). Заява Національної академії педагогічних наук України. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/SaveUkraine>
- Національна академія педагогічних наук України. (2023а). *Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023-2027 роки*. <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/>
- Національна академія педагогічних наук України. (2023b). *Стратегія розвитку НАПН України на 2023-2027 роки*. <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3013/>
- Національна академія педагогічних наук України. (2023с, 21 листопада). *Відбулися Загальні збори НАПН України*. <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/3175/>
- Програма розвитку ООН в Україні. (2022). *Підтримка реалізації Порядку денного до 2030 року та прискорення досягнення Цілей сталого розвитку*. <http://surl.li/obipy>
- Президент України. (2019, 30 вересня). *Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (722/2019)*. <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
- Президент України. (2020, 3 червня). *Про вдосконалення вищої освіти в Україні (210/2020)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/2020>

HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW AND POST-WAR RECOVERY: CHALLENGES AND RESPONSES

Based on the materials of the General Meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, November 17, 2023

Vasyl Kremen

DSc in Philosophy, Professor, Full Member (Academician) of NAS of Ukraine and NAES of Ukraine, President, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Volodymyr Lugovyi

DSc in Education, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, First Vice-President, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Petro Saukh

DSc in Philosophy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Academician Secretary of the Division of Higher Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The authors summarize the results of the General Meeting of NAES of Ukraine "Higher Education Under Martial Law and Post-War Recovery of Ukraine: Challenges and Responses". The authors also identify the main challenges facing higher education in the conditions of martial law and post-war recovery of Ukraine, in particular, threat to the life and health of higher education students and faculty; large-scale destruction and infrastructure damage; forced relocation of institutions; war impact on the contingent of higher education students and faculty; the aggravation of the problem of ensuring equal access to quality higher education; difficulties in conducting research and innovation activities; restrictions on international cooperation; the problem of mismatching graduates' qualifications with labor market requirements; insufficient funding for higher education. To overcome these and other challenges, the authors propose key priorities for the development of higher education and make recommendations for ensuring equal access to quality higher education; improving teaching and learning; developing the research potential of higher education institutions in the context of open science; implementing the social responsibility of higher education institutions; optimizing the network of higher education institutions in Ukraine; strengthening the internationalization of higher education; developing university autonomy; using artificial intelligence in higher education; further expanding the contribution of the NAES of Ukraine to solving the problems of national higher education.*

Keywords: *higher education; quality of higher education; teaching and learning; accreditation and ranking; equal access and social responsibility; digitalization and artificial intelligence; European integration and international projects; open science; university autonomy; optimization of the HEI network; martial law; post-war recovery.*

Дата публікації: 22 грудня 2023 р.